

ПРОБЛЕМИ ПЛАСТИЧНОГО ТА УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

УДК 726.5.03

Оксана **Лесик-Бондарук**

кандидат архітектури, доцент
кафедри образотворчого мистецтва
Східноєвропейського університету
ім. Лесі Українки, Луцьк

Архітектурно-мистецькі засоби виразності у храмовому будівництві Волині XVII – XVIII століття: пластика в оздобленні споруд

Анотація. Досліджено архітектурно-мистецькі засоби виразності у храмовому будівництві Волині XVII – XVIII ст., а саме пластики в оздобленні споруд. Встановлено, що декоративне різьблення в оздобленні волинських дерев'яних храмів має глибоке коріння, а в XVII – XVIII ст. виділено три етапи його розвитку, які мають свої особливості в різній рельєфності зображення, поширенні різних мотивів і сюжетів різьблення, стилістичних відмінностях. Щодо різьблення у мурованих храмах, то більшого розповсюдження воно набуває у костелах, що пов'язано насамперед з католицькою традицією надання більшої переваги скульптурному оздобленню. Тут простежується чітка стилістична прив'язаність до західноєвропейських тенденцій.

Ключові слова: дерев'яні та муровані храми, різьблення, скульптурна пластика, іконостас.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України ми часто стикаємося з проблемами збереження, реставрації та відновлення пам'яток образотворчого мистецтва. Для полегшення цих завдань у роботі реставраторів і мистецтвознавців автор статті порушує проблематику аналізу архітектурно-мистецьких засобів виразності у храмовому будівництві Волині XVII – XVIII ст.,

а саме – робить спробу проаналізувати художньо-декоративне оздоблення споруд у екстер'єрах та інтер'єрах дерев'яних і мурованих храмів зазначеного періоду.

Питання архітектурно-мистецьких засобів виразності у храмовому будівництві України і, зокрема, Волині розглядали науковці О. Водотика, М. Гембарович, М. Драган, І. Могитич, Л. Прибега, В. Щербаківський, Д. Щербаківський [1-6] та ін. Комплексного дослідження художньо-декоративного оздоблення волинських дерев'яних і мурованих храмів XVII – XVIII ст. з урахуванням стилістичних характеристик, особливостей місцевої волинської традиції різьблення та виконання оздоби в кам'яних церквах і костелах, впливу місцевих традицій і західноєвропейських віянь не проводилось.

Мета статті – проаналізувати архітектурно-мистецькі засоби виразності в храмовому будівництві Волині XVII – XVIII ст., а саме – пластики в оздобленні споруд.

Автор уперше зробила спробу комплексного дослідження художньо-декоративного оздоблення волинських дерев'яних і мурованих храмів XVII – XVIII ст. з урахуванням стилістичних характеристик, особливостей місцевої волинської традиції різьблення та виконання оздоби в кам'яних церквах і костелах, впливу місцевих традицій та західноєвропейських віянь.

Винятково важливим показником архітектурно-мистецької виразності храмів є художньо-декоративне оздоблення споруд у екстер'єрах та інтер'єрах. Одним з найдавніших засобів виразності храмів, який застосовували народні зодчі, є декоративне різьблення. Про глибоке історичне коріння цього виду творчості свідчить той факт, що художня обробка дерева відома в Україні ще від XIV ст. [3; 4; 6; 7]. Історики виділяють кілька етапів застосування художньої обробки дерева при оздобленні храмових споруд. На першому етапі (XIV – перша половина XVII ст.) при оформленні церков широкого поширення набуває декоративне різьблення хрестів, іконостасів, скульптур. Різьблення на них плоскорельєфне. У прикрасах того періоду багато чого залишилося від мистецтва Київської Русі – плетінковий орнамент, трилисники. Зразків художньої обробки дерева першого етапу розвитку українського декоративно-ужиткового мистецтва збереглося небагато (іл. 1).

На другому етапі (друга половина XVII ст.) з'являються центри художньої обробки дерева в Луцьку та Володимирі-Волин-

ському. Їхні зв'язки з країнами Західної Європи вносять нові мотиви в декор професійного стильового мистецтва. Майстри працюють творчо, з урахуванням особливостей місцевих традицій. У мистецтві стверджується і орнаментально-площинне різьблення, і тригранно-виїмчасте [7, с. 28]. У цехове виробництво проникають стилістичні елементи Ренесансу та раннього бароко. На Волині будуються церкви та костели в стилі Відродження та раннього бароко (Луцьк, Дубно, Володимир-Волинський, Олика, Полонне, Старокостянтинів, Дубровиця, Корець), у яких нові стилістичні ідеї – наближення до людини й природи з прославленням традицій та концепцій античності – втілюються в реалістичних орнаментах та скульптурі. Пишне різьблення прикрашає входи, обрамлення вікон, іконостаси. В орнаментах з'являються мотиви листків аканта, квіток граната, виноградної лози та грон, серед яких зображають ангелів (іл. 2, 3).

В оформленні одвірків церков широкого розповсюдження набуло орнаментально-площинне різьблення (Підбереззя, Качин, Згорани, Карасин, Здомишель, Новосілки, Дубно, Пляшева). Його особливість полягає в тому, що геометричний або рослинний орнамент створювався на дерев'яній площині шляхом неглибокої виїмки.

Зустрічаються церкви, у яких одвірки та карнизи оздоблені орнаментально-рельєфним різьбленням (Тучин, Великі Межирічі). На відміну від площинного, рельєфне різьблення набагато виразніше. Площинне різьблення набуло поширення в оздобленні храмів на Гуцульщині, Бойківщині, Закарпатті, а рельєфне – на Слобожанщині та Полтавщині [3-5; 7; 8].

На третьому етапі (друга половина XVII – XVIII ст.) на зміну Ренесансу приходить бароко – динамічний повнокровний стиль. При всій різноманітності оздоблювальних робіт, основним замовником стає церква. Монументально-декоративне оформлення іконостасів набуває урочистості. На Волині набуває поширення виготовлення іконостасів, які оформляють високорельєфним і ажурним різьбленням. Їх покривають левкасом і яскравим полірованим золоченням. Основними елементами орнаментациї були листки та грона винограду в переплетенні лози. Інколи листя розмальовували зеленим кольором, а грона – коричневим (Корець, Межиріч, Володимир-Волинський).

У середині XVIII ст., відповідно до поширення в Україні стилю рококо, інтер'єри храмів набувають ще більшої пишності та уро-

чистості. При цьому необхідно відзначити, що поглиблюється розуміння форми, декору, вдосконалюється технологія та підвищується майстерність зодчих. Цей період характеризується не лише колективною роботою майстерень у Луцьку, Володимирі-Волинському, а й індивідуальною творчістю багатьох народних умільців (іл. 4).

У низці кам'яних храмів початку XVII ст. для оздоблення фасадів застосовували кам'яні скульптури святих, декоративні вази, розетки, орнаменти (костели Петра і Павла в Луцьку, Трійці в Олиці, Анни в Полонному, бернардинців у Ізяславі, Антонія у Великих Межирічах).

У цей період розвиток монументальної пластики на Волині відбувався зі спрощенням і узагальненням форм декоративної скульптури [2]. Так, скульптури святих Петра і Павла костелу в Луцьку розташовані в нішах головного фасаду та за своїми формами повною мірою відтворюють схеми скульптур епохи Відродження. Однак пластика образів, композиційні, анатомічні характеристики, світлотіньові моменти дають підстави вважати, що в скульптурах проявляються стильові риси бароко. Ці ознаки також характерні для рельєфів і скульптур костелу в Олиці. Так, рельєф «Тріумф Христа», скульптури святих діви Магдалини, Катерини, Дорофеї з їхніми атрибутами – яблуком, черепом, люстерком, що символізують любов, мудрість, доброту, відповідають пам'яткам Італії [9]. Проте багатство пластики, характер світлотіней, надлишкова декоративність дають підстави зарахувати скульптури до творів періоду раннього бароко. Від середини XVII ст. скульптурна пластика, і кам'яна, і дерев'яна, стала неодмінним органічним елементом оздоблення фасадів та інтер'єрів храмів. На початку XVIII ст. скульптурне мистецтво на Волині стає загальнопоширеним. Перемога греко-католицького віросповідання дозволила інтегрувати в український контекст здобутки західної культури, які почали поширюватись і серед простолюду [10]. Процес цей відбувався у постійних сутичках шляхти з монахами, парафіянами. Твердинею православної віри залишалася Братська церква в Луцьку, де з'являються вироби «сницерской преискусной работы» [11].

У цей час також набуває значного поширення на Волині надгробна скульптура. Оригінальним прикладом є надгробок Адама Кисіля в церкві в Низькиничях, є якому образ покійного сановни-

ка Польської держави, відомого дипломата, не ідеалізовано, а реалістично відтворено риси його характеру. Сама по собі поява скульптури в інтер'єрі храму східного обряду безпрецедентна. Але А. Кисіль вів переговори з католиками, плекаючи думку об'єднання церков з усіма атрибутами католицького ритуалу [2; 12] (іл. 5).

Значна кількість надгробних барельєфів є в костелах Волині, як правило, їх виконували для священників або знатних людей цієї парафії. Кам'яні епітафії робили з певним спрощенням художньої форми, але реалістичними деталями образів (костели в Луцьку, Володимирі-Волинському, Олиці, Дубно, Ізяславі, Клевані, Житомирі) (іл. 6, 7).

У XVIII ст., коли Волинь опинилася під владою Російської імперії, розвиток пластичного мистецтва помалу згасає, зосереджується у резерваційних осередках католицьких храмів (костели домініканців у Старому Чарторийську, Троїцький у Берестечку, Іоанна Хрестителя в Дубровиці).

Так, фігури бранців для костелу в Берестечку, виконані в 1780-х роках, зображені зі зв'язаними за спиною руками. Повороти їхніх тіл схожі на бурхливі поклони, а повернуті голови вносять безлад у складну та насичену композицію. При цьому фігуру Христа у верхній частині композиції фахівці вважають досить вдалою [10].

Інтер'єри костелу в Старому Чарторийську, який споруджено в період пізнього бароко, насичені декоративними елементами стилістичних орнаментів, прапорами та гербами домініканського ордену, що вносить певну патетику та несумісність цих елементів з функціями храму.

Висновки. Отже, унаслідок проведеного дослідження автор встановила, що декоративне різьблення в оздобленні волинських дерев'яних храмів має глибоке коріння, а в XVII – XVIII ст. ми виділяємо три етапи його розвитку, які мають свої особливості в різній рельєфності зображення, поширенні різних мотивів і сюжетів різьблення, стилістичних відмінностях. Щодо різьблення у мурованих храмах, то більшого розповсюдження воно набуває в костелах, що було пов'язане насамперед з католицькою традицією надання більшої переваги скульптурному оздобленню. Тут простежується чітка стилістична прив'язаність до західноєвропейських тенденцій. Винятком є надмогильний пам'ятник Адаму Кислю у Низькиничях.

1. Водотика О.Ю. Архітектура православних храмів України: історія та сучасність : монографія / О. Водотика. – Київ: нац. ун-т культури і мистецтва. – К.: СПД Коляда О. П., 2006. – 160 с.
2. Гембарович М.Т. Скульптура / М.Т. Гембарович // Історія українського мистецтва : в 6-ти томах. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1966-1968. Т. 3. : Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. 1967. – С. 126-152.
3. Драган М. Українські дерев'яні церкви : Генеза і розвій форм. Ч. 1. / М. Драган. – Львів : Діло, 1937. – XVI, 159 с.; Драган М. Українські дерев'яні церкви : Генеза і розвій форм. Ч. 2. / М. Драган. – Львів : Діло, 1937. – XVI, 136 с.
4. Могитич І.Р. Крещатые церкви Гуцульщини / І.Р. Могитич // Архитектурное наследство. – М.: Стройиздат, 1979. – Вып. 27. – С. 227-234.
5. Прибега Л.В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Л. Прибега. – К.: Мистецтво, 1997. – 144 с. : іл.
6. Щербаківський Д., Щербаківський В. Українське мистецтво: у 2 т. з додатками / Д. Щербаківський, В. Щербаківський; передм. І.О. Ходак; предм.-геогр. покажч. В.М. Слободяна; упорядн. О.О. Савчук. – Харків : Видавець Савчук О.О., 2015. – 472 с.
7. Будзан А.Ф. Різьба по дереву в західних областях України / А.Ф. Будзан. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 106 с. : іл.
8. Тимків Б.М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева / Б.М. Тимків, К.М. Кавас. – Львів : Світ, 1995. – 176 с.
9. Tozzi R. Morte. Iconographia // Enciklopedia Italiana. – Roma, MCMXXXIV. – Т. XIII. – Р. 892.
10. Сидор-Гібелінда О. Пейзаж перед битвою: Волинська пластика XVII-XVIII ст. / О. Сидор-Гібелінда // Образотворче мистецтво. – 1986. – № 2. – С. 68-69.
11. Дублянський А. Опис іконостасу Братської церкви в Луцьку з 1814 р. / А. Дублянський // Шлях. – 1939. – № 1. – С. 12-14.
12. Голубев С. Петро Могила и его сподвижники / С. Голубев. – К., 1898. – Т. 2. – С. 233-235.
13. Українська художня культура: пам'яткоохоронні проблеми : зб. наук. пр. / [С. В. Оляніна та ін.]; Ін-т культурології НАМ України. – К.: Ін-т культурології НАМ України, 2011. – 271 с.
14. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України / П.Г. Юрченко. – К.: Вид-во Академії Архітектури УРСР, 1949. – 132 с. : іл.

ANNOTATION

Oksana Lesyk-Bondaruk. Architectural and artistic means of expression in temple construction Volyn XVII – XVIII century: plastic decoration of buildings. This article investigates means of architecture and art expression in temple construction in Volyn in XVII-XVIII century, in particular buildings decoration plastic. It has been established that decorative carving in decoration of Volyn wooden temples has deep roots, and there are three stages of its development in XVII-XVIII centuries, which have their peculiarities in different image reliefs, various carving motifs and plots, stylistic differences. As for carving in brick temples, it is more widespread in roman churches, which is primarily related to catholic tradition to give more accent to sculptural finishing. One can clearly see stylistic ties to Western European tendencies.

Keywords: wooden and brick temples, carving, sculptural plastic, iconstand.

АННОТАЦИЯ

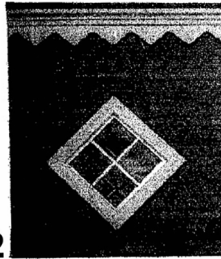
Оксана Лесык-Бондарук. Архитектурно-художественные средства выразительности в храмовом строительстве Волини XVII – XVIII века: пластика в отделке сооружений. Исследованы архитектурно-художественные средства выразительности в храмовом строительстве Волини XVII – XVIII в., а именно – пластики в отделке сооружений. Установлено, что декоративная резьба в украшении волинских деревянных храмов имеет глубокие корни, а в XVII – XVIII в. выделены три этапа его развития, которые имеют свои особенности в разной рельефности изображения, распространении различных мотивов и сюжетов резьбы, стилистических различиях. Что касается резьбы в каменных храмах, то большее распространение оно приобретает в костелах, что было связано прежде всего с католической традицией преимущественно скульптурной отделки. Здесь прослеживается четкая стилистическая привязанность к западноевропейским тенденциям.

Ключевые слова: деревянные и каменные храмы, резьба, скульптурная пластика, иконостас.

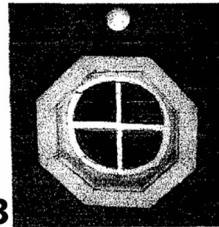

1

1. Вхід у Михайлівську церкву, с. Хотешів
2. Вікно у церкві Параскеви, с. Осівці
3. Вівтарне вікно у церкві Різдва, м. Камінь-Каширськ
4. Вікно у Преображенській церкві, с. Нуйло
5. Вікно у Михайлівській церкві, с. Грудки
6. Вікно у Ільїнській церкві, м. Камінь-Каширськ
7. Аркада дзвіниці Георгієвської церкви, м. Голоби
8. Вхід у Покровську церкву, с. Митниця

2

3

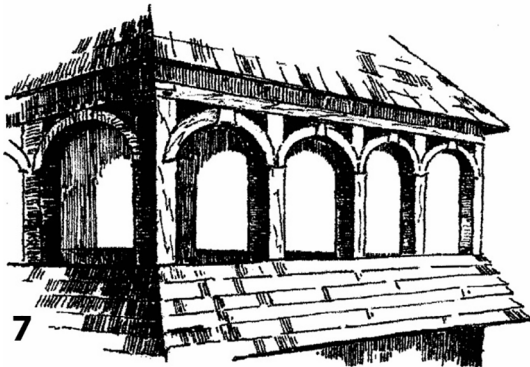
4

5

6

7

8

Іл. 1. Оздоблення дерев'яних храмів.

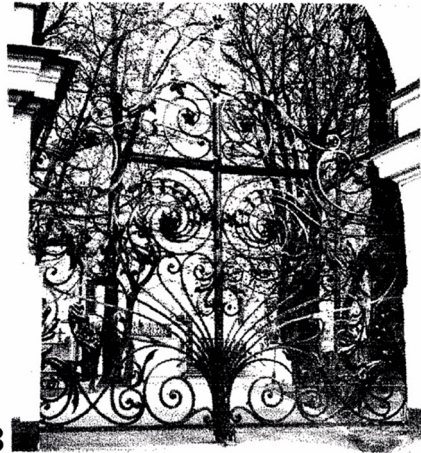

1

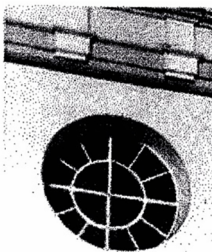
1. Іонічні колони, пілястри в оздобленні фасаду Успенського собору Почаївської лаври, м. Почаїв
2. Аркатурний фриз у Христовоздвиженській церкві XVII ст., м. Луцьк
3. Ковані ворота вхідної арки Свято-Троїцького собору, м. Луцьк
4. Вікно у церкві Різдва, м. Клевань
5. Оздоблення входу у церкву Параскеви, с. Луків
6. Оздоблення головного входу у Свято-Троїцький собор, м. Луцьк

2

3

4

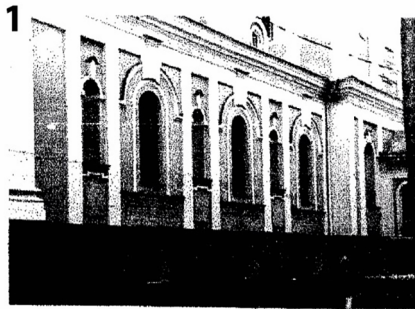

5

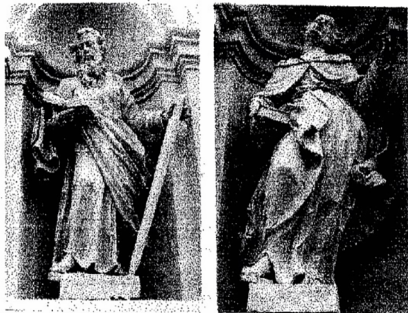

6

Іл. 2. Оздоблення кам'яних храмів.

1. Арочні вікна та ніші бічного фасаду, костел монастиря Бернардинів, м. Луцьк
2. Скульптури святих Петра та Павла, головний фасад костелу, м. Луцьк
3. Арочні вікна на бічному фасаді, костел Благовіщення, м. Клевань
4. Західна вежа, Петропавлівський костел, м. Луцьк
5. Фронтон входу в костел, м. Клевань
6. Оздоблення головного фасаду, костел св. Трійці, м. Олика

2

6

3

4

5

Ил. 3. Оздоблення костелів.

1

1. Розп'яття Ісуса Христа XVIII ст., Успенська церква, с. Шепель
2. Вівтар Успенської церкви, с. Шепель
3. Вівтарні врата Дмитрівської церкви, с. Гишин
4. Вівтар Михайлівської церкви, с. Шурин
5. Ікона Божої Матері XVIII ст., Троїцька церква, с. Михайлівці

3

2

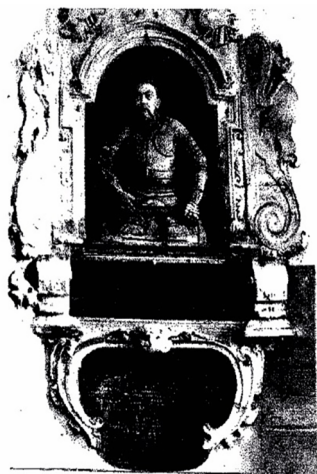

4

5

Іл. 4. Інтер'єри дерев'яних храмів.

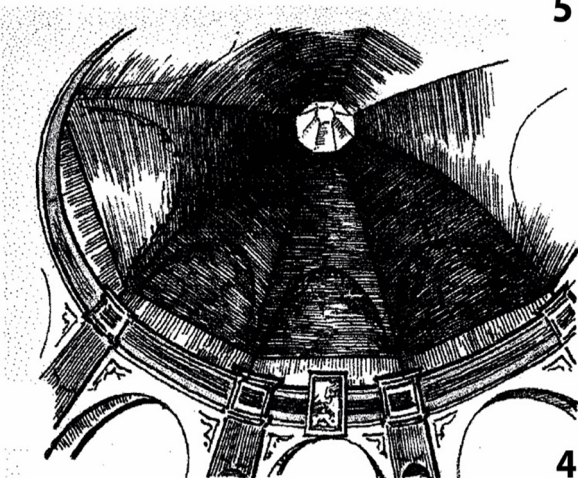
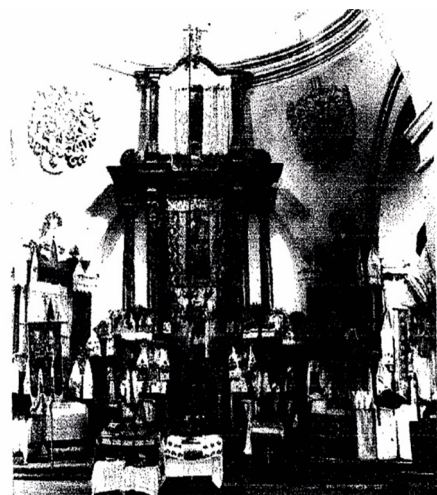
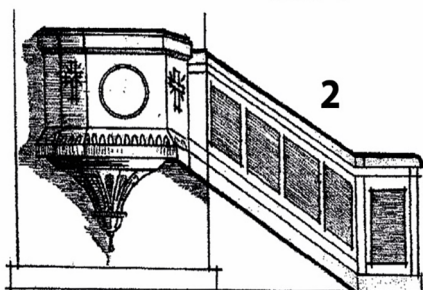
1. Погруддя Адама Кисіля, Успенська церква,
с. Низькиничі

2. Амвон Свято-Троїцького собору, м. Луцьк

3. Царські врата вітваря церкви Параскеви, с. Луків

4. Перекриття центрального нефу, церква
Стрітення, с. Оліка

5. Інтер'єри центральної частини Успенської церкви,
с. Низькиничі

Іл. 5. Інтер'єри кам'яних храмів.

1

1. Південний неф костелу Трійці, с. Олика
2. Місце єпископа у вівтарній частині, кафедральний костел св. Петра і Павла, м. Луцьк
3. Вигляд центрального нефу, костел у Маневичах, 1996р.
4. Вівтарна частина костелу св. Петра і Павла, м. Луцьк
5. Арки, оздоблення центрального нефу, костел Трійці, с. Олика

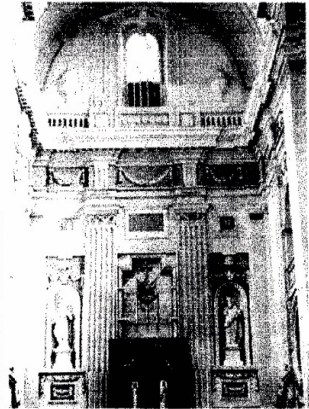
5

2

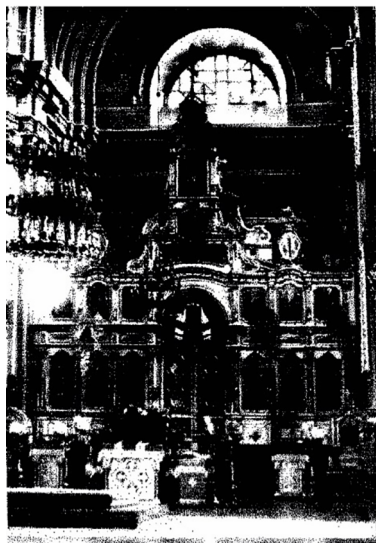
3

4

Іл. 6. Інтер'єри костелів.

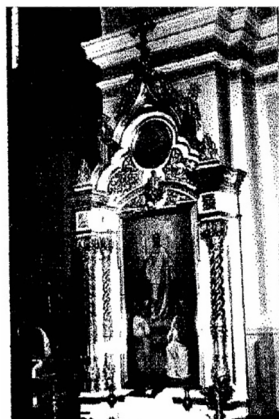
1. Вівтар Свято-Троїцького собору (колишній монастир Бернардинів), м. Луцьк
2. Оздоблення ікон, Свято-Троїцький собор, м. Луцьк
3. Оздоблення північного нефу костелу св. Петра і Павла, м. Луцьк
4. Захоронення в костелі св. Петра і Павла, м. Луцьк
5. Аркатура центрального, бічного нефів, Свято-Троїцький собор, м. Луцьк

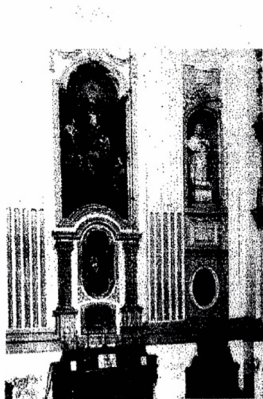
1

5

2

3

4

Іл. 7. Оздоблення костелів.